

SELÇUKLU ÇAĞINDAKİ İZMİR TÜRK BEY'İNİN
ADI : ÇAKA MI, ÇAĞA MI, ÇAKAN MI? *

Ibrahim Kafesođlu

Bilindiđi üzere, 1071 Malazgirt zaferini tákiben Selçuklu kuvvetleri Anadolu'yu fethetmişler ve bu geniş askerî harekât, 1085 yıllarına doğru, sahil bölgeleri dışındaki bütün kıt'anın ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştı. İşte bu sırada ve Selçuklu harekâtından ayrı olarak, İzmir ve civarında bir Türk bey'inin faaliyette bulunduğu görülmektedir. Anadolu savaşlarında Bizanslılara esir düşerek gönderildiği İstanbul'da uzunca bir müddet kalan, iyi Grekçe öğrenen, diğer taraftan Bizans imparatorluğunun kuvvetli ve zayıf noktalarını kavramağa muvaffak olan bu bey, Alexios I. Komnenos'un tahta çıktığı 1081 yılında veya az sonra Adalar Denizi sahillerine gelmiş, İzmir, Foça, Urla ve dolaylarını kısa zamanda idaresi altına almış ve yaptırdığı kudretli bir donanma ile, Sakız, Midilli, Sissam, Rodos vb. gibi adaları zaptetmişti. İmparator Alexios I. Komnenos'un kızı Anna Komnena tarafından yazılan «Alexiad» adlı kitaba göre, Bizans deniz kuvvetlerini birkaç kere mağlup eden bu Türk bey'i İstanbul'a da hâkim olarak imparatorluk tâcını giymek arzusunda idi¹. Bu maksatla kendisine kara kuvveti sağlamak üzere, o tarihlerde Trakya'da bulunan Peçenek Türkleri ile (bir yandan da İznik'deki Selçuklularla) işbirliğine girişmiş, ancak, hazırlanan ortak pîân, Peçenek'lerin -kurnaz Alexios'un politikası neticesi- Balkanlardaki diğer bir Türk kütlesi olan Kumanlar tarafından baskına uğratılarak mahvedilmesi (29 nisan 1091) yüzünden gerçekleştirilememiştir.

* II. Milli Türkoloji Kongresinde (5-9 Şubat 1979) tebliğ olarak sunulmuştur.

1 A. Komnena, *Alexiad* /İng. terc./, London, 1967, s. 183-187, 214.

şememişti. Bu Türk bey'i sonra dâmadı Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I eli ile ortadan kaldırılmıştı (1097)².

Daha 11. yüzyılın 2. yarısında Bizans imparatorluğu topraklarını Türk ülkesi hâline getirmeği tasarlamak, gayesine ulaşmak için önce Bizans deniz gücünün kırılması gerektiğini kavramak ve bu sebeple tarihte ilk açık deniz Türk donanmasını inşa ettirmek ve nihayet diğer Türk siyasî kuruluşları ile bağlantı kurmak gibi, yüksek siyasî ve askerî görüş sahibi olarak büyük önem taşıyan bu bey'in adının gerçek söylenişi henüz tamamen kesinliğe kavuşmuş değildir.

Bu hususta şimdiye kadar üç ihtimal ileri sürülmüştür: Çaka, Çağa, Çakan. Bunlar arasında en fazla tutulana Çaka'dır. Çaka telâffuzu, konu hakkında ilk geniş bilgi veren, ana kaynak durumundaki, Alexiad'da adın Τζαχᾶς (Çakhas = Çakas) şeklinde yazılmış olmasına dayanmaktadır. Buradaki mâlûmatı dikkatlice küçük kitabına aktaran merhum Prof. A.N. Kurat'ın bunu «Çaka» kabul ederek³ eserini de «Çaka Bey» diye adlandırması, özellikle memleketimizde Çaka şeklinin yaygınlaşmasına yol açmıştır denebilir. Ayrıca, İzmir bey'inin, Oğuz boylarından Çavuldur'lara mensup bir başbuğ olarak, Selçuklu fethi sırasında, Dânişmend Gazi ile birlikte harekâta katıldığı hikâye edilen «Dânişmend-nâme» de de adın «Çaka» şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır⁴.

Ancak bütün bunlar şüphelerin dağılmasına kâfi gelmiyor. Çünkü, 11. yüzyıl Türkçesinde böyle bir adın kullanıldığına dair herhangi bir belge olmadığı gibi, o zamana kadarki yazılı Türk vesikalarında da, hattâ türkçe çak- fiil kökünden a eki ile meydana gelen bir kelime bulunmuyor. Türkçede fiilden yapılmış şahıs adları «fiil kökü + an» şeklinde türetilmektedir. Meselâ hem de İzmir bey'i ile çağdaş olup, tarihî eserlerde zikredilen bazı mühim şahısların adları +a ile değil, hep +an iledir: Sultan Melikşah devrinin ünlü

2 Tafsilten bk. A.N. Kurat, *Çaka Bey, İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk bey'i 1081-1096*, İstanbul, 1936 (Yeni baskı, Ankara, 1966).

3 Grekçede umumiyetle şahıs adlarının sonunda s bulunduğu, ve Grek yazarlarının, çok kere yabancı isimlere de bir s ilâve ettikleri bilinir (aş. bk.).

4 *Dânişmend-nâme*'yi etraflıca tanıtan ve Türkçe metni lâtîn hürufatı ile neşreden Melikoff'un kitabında «Çaka» gösterilmiştir, bk. İ. Melikoff, *La Geste de Melik Dânişmend I* (giriş ve frans. terc.), Paris, 1960, s. 85 vdd, 122.

kumandanı Bozan⁵, I. Haçlı seferinde Antakya'nın müdafii Yağısıyan⁶, Dânişmendli bey'i Yağı-basan ... gibi. Bunlara göre İzmir bey'inin «Çakan» diye anılmış olması lâzımgelmektedir.

Adın aslında «Çağa» tarzında söylenmiş olabileceği ihtimaline gelince, çağa kelimesinin hâlen Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde «küçük, yavru, çocuk» mânalarında kullanılmasına, Yeni-çağa (Bolu ilinde, Ankara-İstanbul yolu üzerinde) gibi bazı yer adlarının görülmelerine ve hattâ İzmir beyliği tarihinin ilk araştırmacısı A.N. Kurat tarafından: «Adın Çağa olması mümkündür... Çaka veya daha sonraki şekli ile Çağa olduğu kabul edilebilir» denilmesine⁷ rağmen, bahis konusu Türk beyi'nin adı olarak bunun Çağa telâffuzu hemen imkânsızdır. Zira, önce, kelimenin 2. hecesindeki konsonant ğ, değil, k' dir. Bu husus A.N. Kurat'ın da belirttiği üzere⁸, bizzat A. Komnena'nın eserindeki örneklerle tesbit edilebilmektedir: o, yine kendi çağdaşı olan tanınmış Türk şahsiyetlerin adlarında mevcut ve aslında k olan sesi, Çakas'daki aynı harf (x=ch=kh) ile kaydetmiştir⁹. Yukarıda söylediğimiz gibi, bu ses *Dânişmend-nâme*de de «k» ile gösterilmiştir. İkincisi, «küçük, yavru, çocuk» mânalarını taşıyan «çağa» kelimesinin Moğol menşe'li olduğu ve Türkçede mevcut değil iken, Moğol istilasından sonra, yâni 13. yüzyıl ortalarından itibaren dilimizde yer aldığı anlaşılıyor¹⁰. Adın Çağa olması hâlinde, ya daha o devirde Türkçenin Moğolca tesiri altına girdiğini, yahut İzmir bey'inin Moğol soyundan geldiğini kabul etmek gerekir ki, her iki düşünce de ihtimal dışı sayılmalıdır. Çünkü 11. yüzyıl

5 Bk. Kaynaklar: A. Komnena, *Alexiad*, s. 153, 160 vd. (Pouzanos); Urfa'lı Mateos /Türk. terc./, *Vekayt-nâme*, Ankara 1962, s. 173 vd.; Barhebraeus /Türk. terc.: *Ebu'l-Farac Tarihi*/ I, Ankara, 1946, s. 334.

6 *Histoire Anonyme de la Première Croisade* /nşr. ve Frans. terc./, Paris, 1924, s. 108, 110 (Iagi-Sıyan = Cassianus); Urfa'lı Mateos, s. 172, 196 (Agsian, Agusian); Guillume de Tyr, bk. Urfa'lı Mateos, s. 174 n. 157 = Aexiano); Barhebraeus /Türk. terc./, II, 1950, s. 339 (Gaisyan).

7 Bk. *Çaka Bey* (Yeni baskı), s. 21, 23.

8 *Çaka Bey*, s. 22 vd.

9 Meselâ 1090'a doğru İznik hâkimi Apelkhasem (Ebû'l-Kasım), Sultan Melikşah'ın ünlü kumandanlarından Prosuks (Porsuk); Selçuklu sultanı Bargiarukh (Berkiyaruk), bk. *Alexiad*, s. 152 vd., 160, 182; 155, 157 vd., 162.

10 Çağa kelimesi ilk olarak 14. yy. ilk yarısında (1312'de) hazırlanan Ebû Hayyân lûgatında görülmektedir (*Kitâb al-İdrâk il-İlsân al-Atrâk*, neşr. A. Ceteroğlu, İstanbul, 1931, s. 25, metin, s. 43).

sonlarında Türkçede Moğolca kelimeler henüz görülmemekte (nitekim çağa kelimesi de yoktur) ve üstelik İzmir bey'inin Çavuldur bo-yuna mensup bir Oğuz Türkü olduğu, Dânişmend-nâme'deki -Bizans kaynağı ile tutarlı- kayıttan da meydana çıkmaktadır.

Demek ki, adın gerçek söylenişi *Çakan* olacaktır. Bu, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, Türkçe *çak-* köküne +*an* ekinin ilâvesiyle türetilmiş «ism-i fâil» hâlinde bir Türkçe addır. Tek şüphe, hâdiselerle çağdaş tarihçi A. Komnena'nın niçin adı Çakan olarak değil de Çakas şeklinde yazdığı üzerinde toplanıyor ki, bunun da kolayca açıklanması mümkündür.

Mesele Grek tarihçilerinin bazı yabancı isimleri «grekçeleştirmek» eğilimleri ile ilgilidir. Grekçede kelimenin nominatif hâlinde iken *s* ile nihayetlendiği, akuzatif durumunda ise sonuna bir *n* aldığı bilinir. Ortaçağ Grek yazarları, kendi dillerinde, akuzatif hâli olduğu hissini veren yabancı isimlerin bu *n*'sini kaldırarak yerine çok kere -onu normal nominatif şekle döndürmek üzere- *s* koymak itiyadında idiler¹¹. Bizans kaynaklarında bunun -bilhassa Türk adları bakımından- örnekleri çoktur: *Kugkhas* ~ *kün-khas* (Künhan)¹², *Arsilas* (Arslan)¹³, *Zaltas* ~ *Zoltas* (Sultan)¹⁴, *Solumas* (Süleyman)¹⁵, hattâ Kur'an kelimesi: *Khoras*¹⁶. Böylece, Çakan adını eserinde *Çakas* şeklinde yazan A. Komnena, çağdaşı olan, Anadolu fâtihî, Selçuklu Süleyman-şah'ın adını da daima (8 yerde) *Solumas* (Σολμας) olarak kaydetmiştir¹⁷.

İzmir bey'inin Çaka veya Çağa değil, *Çakan* adını taşıdığı daha 1927, 1928 yıllarında ve 1941'de, Türk adları üzerindeki incelemeleri ile tanınmış Prof. L. Rásonyi tarafından ortaya konmuş, A.N.

11 Bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, (1942), s. 220.

12 5. yy. 2. yarısı. Ak-Hun hükümdarı (Priskos'da), bk. Gy. Moravcsik, *Byz. turc. II*, s. 147.

13 6. yy. 2. yarısı. Gök-Türk başbuğu (Menandros'da), bk. Gy. Moravcsik, *ayn. esr. II*, s. 74.

14 10. yy. ortaları, Macar hükümdarı Arpad'ın oğlu (K. Porfirogennatos'da. Eserinin bir yerinde *Zaltan*), bk. Gy. Moravcsik, *ayn. esr.* s. 119.

15 1150 ve 1170'lerde yaşamış ve biri elçi, diğeri kumandan olan üç Türk (İ. Kinnamos ve N. Khoniates'de), bk. Gy. Moravcsik, *ayn. esr.* s. 241.

16 L. Makhairas'da (15. yy.), bk. Gy. Moravcsik, *ayn. esr.* s. 146.

17 Gy. Moravcsik, *ayn. esr.* s. 241 (N. Bryennios'da *Soluman*).

Kurat da 1933'de çıkan bir makalesinde aynı görüşte bulunmuştu¹⁸. Fakat neden ise, sonraları Kurat tereddüte düşmüş¹⁹, Rásonyi de 1971'de Türkçe yayınladığı kitabında Çakan ile Çaka şeklini yan yana göstermek lüzumunu duymuştur²⁰. Bu, herhâlde kitabının «Çaka» şekline alışık Türk okurlara hitap etmesinin sonucu olacaktır.

Son araştırmalarda bahis konusu ad, çeşitli devirlere âit Bizans kaynaklarında 5 ayrı şahsın ismi olarak tesbit edilmiştir :

1. İzmir beyi Çakas (Çakan).
2. 13. yüzyılda hristiyanlaşmış bir Tatar-Moğol: Çaka
3. 14. yüzyılda bir Moğol: Çakas (= Çakan. Zira bunun aslen Türk-Bulgar olduğu rivayet edilmektedir).
4. 14. yüzyılda hristiyanlaşmış diğeri bir Tatar Moğol: Çakia,
5. 15. yüzyılda hristiyan bir Türk: Çakan (Тçахав)²¹.

Burada dikkate değer nokta, Moğol kökenden gelenlerin adlarının *Çaka* ve *Çakia* olarak, Türk asıldan gelenlerin isimlerinin ise, *Çakas* (= Çakan), veya sonuncu adda belirlendiği gibi doğru söylenişi ile *Çakan* şeklinde zapt edilmiş olmasıdır²².

Görüldüğü üzere bu ünlü İzmir bey'i hakkında ilk defa yazılıp neşre edilen ve tabiatıyla Türk haması duygusunu okşayan küçük kitapta adın hatalı biçimde tanıtılması yanlışlığın yayılmasına yol

18 Her iki araştırmacıya âit ilgili bibliyografya : Gy. Moravcsik, *Byz. turc. II* (yeni baskı, 1958), s. 310.

19 Bk. yk. n. 7.

20 L. Rásonyi, *Tarihte Türkiük*, Ankara, 1971, s. 133.

21 Gy. Moravcsik, *Byz. turc. II*, 1958, s. 310.

22 *Dânişmend-nâme*'de Çakan adının Moğolcadaki Çaka veya Çağa biçiminde geçmesi iki yolla açıklanabilir : Ya, 13. yy. ortalarında yazıya alındığı bildirilen *Dânişmend-nâme*'de, Moğolcanın tesiri sonucu (Türkçe Çakan ile Moğolca Çağa'nın söyleniş yönünden birbirine çok benzemesi sebebi ile); yahut, o devir Türkçe imlâsında çok kere, sondaki -n lerin harfle değil «tenvin» işareti ile gösterilmesi dolayısıyla. Daha sonraki istinsahlarda tenvin işareti önce teke inmekte, sonra büsbütün kaybolmaktadır (Bu tenvin meselesi üzerine dikkatimi çeken sayın Prof. S. Buluç'a teşekkür ederim) ve neticede n harfi ortadan kalkmış olmaktadır. Bizde ve Batı kütüphanelerinde mevcut *Dânişmend-nâme* nüshalarının en eskisi (Paris, Bibliothèque Nationale'de) ise, ancak 16. yy. dan (985=m. 1577)dir (tafsilen bk. İ. Melikoff, *ayn. esr.* s. 171 vdd.).

açmış ve artık Türkçe Çakan adı yerine, herhâlde Türkçe olmayan öteki isim yerleşmeğe başlamıştır. Hattâ halk tarafından da yadır-ganmadan söylenir hale gelen Çaka şeklindeki ad, askerî törenler-de bile tekrarlanır olmuştur. Bize göre isabetli davranış, bu şanlı Türk denizcisinin adının tashih edilerek doğru şeklini kullanma im-kânlarını sağlamak olsa gerektir. Bizim maksadımız, Türk tarih ve kültürü ile ilgili bir gerçeğin belgeler ışığında belirtilmesinden iba-rettir.